

Đorđe Lalić

Filozofski fakultet, Beograd

UDK 371.67 (497.11): 342.24 (497.1)

32.019.51: 37

Stručni rad

DRUGO ZASEDANJE AVNOJ-A U SOCIJALISTIČKIM I POSTSOCIJALISTIČKIM UDŽBENICIMA U SRBIJI: RAZLIČITI NARATIVI RAZLIČITIH DRŽAVA

Apstrakt: Cilj ovog rada je analiza novih narativa i drugačijeg pogleda na Drugo zasedanje AVNOJ-a u postsocijalističkim udžbenicima u odnosu na udžbenike iz perioda socijalizma. Za pisanje ovog rada korišćeni su udžbenici za osnovne i srednje škole u Srbiji. U radu se analizira nekoliko ključnih pitanja koja se potpuno drugačije obrađuju u socijalističkim i postsocijalističkim udžbenicima. Analizirano je koliko je mesta u udžbenicima posvećeno temi AVNOJ-a i kakav odnos udžbenici imaju prema ovom događaju. Takođe, analizirano je i pitanje porekla delegata koji su prisustvovali zasedanju, pisanje udžbenika o Svetosavskom kongresu u selu Ba, kao i pitanje priznanja novih narodnosti.

Ključne reči: socijalistički udžbenici, postsocijalistički udžbenici, AVNOJ, Jugoslavija, delegati, Svetosavski kogres, narativi.

Abstract: The aim of this paper is the analysis of new narratives and of a different view of the Second Session of AVNOJ in post-socialist textbooks compared to textbooks from the socialist period. In Serbia, textbooks for primary and secondary schools were used as a case study for this paper. The paper analyses several key issues that are treated completely differently in socialist and post-socialist textbooks. The analysis indicates how many places in the textbooks are devoted to the topic of AVNOJ and the attitude taken in these textbooks to this event. The paper also analyses the question of the origin of the delegates who attended the session, the writing

of textbooks about the Svetosavski Congress in the village of Ba, as well as the question of the recognition of new ethnicities.

Key words: socialist textbooks, post-socialist textbooks, AVNOJ, Yugoslavia, delegates, Svetosavski Congress, narratives.

Raspad SFRJ početkom 1990-ih godina bio je apsolutan. U novoj Saveznoj Republici Jugoslaviji, došlo je do potpune promene države i društva i do preispitivanja do tada ustaljenih normi i obrazaca. Obrazovanje, kao jedno od osnovnih stubova svakog društva, značajno je promenjeno i oblikovano u skladu sa tadašnjim političkim interesima. Među predmetima koji su se našli „pod udarom“ nove reforme nalazio se i školski predmet - istorija.

U socijalističkoj Jugoslaviji Komunistička partija je u obrazovanju videla jedan od ključnih elemenata za transformaciju društva i formiranje „novih ljudi“, građana novog socijalističkog društva.¹ Jedan od ključnih predmeta u toj transformaciji bio je i predmet istorije. Sa raspadom stare i nastankom nove države, obrazovanje i nastava istorije nastavili su da služe državi za formiranje i oblikovanje društva. U kurikulumu za nastavu istorije dolazi do velikih promena. Pojavlju se udžbenici sa narativima koji bi bili potpuno nezamislivi samo deceniju ranije. Poznati događaji i istorijske ličnosti se preispituju, a najveće promene dešavaju se upravo u udžbenicima koji se bave XX vekom. Menjaju se pogledi na period Kraljevine Jugoslavije, na Drugi svetski rat i na period socijalističke Jugoslavije.

Tema ovog rada je analiza novih narativa i drugačijeg pogleda na Drugo zasedanje AVNOJ-a u postsocijalističkim udžbenicima² u odnosu na socijalističke udžbenike³ za osnovne i srednje škole u Srbiji. Poređenje

¹ S. Koren, *Politika Povijesti u Jugoslaviji (1945-1960.). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zagreb 2012, 9.

² Pojam *postsocijalistički udžbenik* odnosi se na udžbenike koji su korišćeni u SRJ, SCG (i koji se i dalje koriste) i Republici Srbiji u periodu od 1992. do danas.

³ Pojam *socijalistički udžbenik* odnosi se na udžbenike korišćene u Socijalističkoj Republici Srbiji u periodu 1945-1991.

je izvršeno analizom pet socijalističkih⁴ i devet postsocijalističkih⁵ udžbenika.

Na početku bi prvo trebalo obratiti pažnju na prostor koji je AVNOJ-u posvećen u socijalističkim i postsocijalističkim udžbenicima. Imajući u vidu značaj koji je AVNOJ imao za socijalističku Jugoslaviju, ne čudi što je u socijalističkim udžbenicima više prostora posvećeno ovom pitanju i što je ono detaljnije obrađeno. Uostalom, koliki značaj je u Jugoslaviji pridavan Drugom svetskom ratu jasno ukazuje i činjenica da je u pojedinim socijalističkim udžbenicima ovoj temi posvećena čak

⁴ Socijalistički udžbenici korišćeni za ovu analizu su: Ц. Јовановић, Историја за III разред основне школе, Народна Књига, Београд 1955; М. Тодоровић, Историја за IV разред осмогодишње школе, Нолит, Београд 1956; Ћ. Грубач, Историја. Уџбеник за VIII разред основне школе, Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд 1960; Б. Кнежевић, Ћ. Смиљевић, Историја новијег доба. Уџбеник за IV разред гимназије, Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд 1962; Ћ. Грубач, Историја са основама социјалистичког самоуправљања за VIII разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1981.

⁵ Postsocijalistički udžbenici korišćeni za ovu analizu su: Н. Гаћеша, Љ. Младеновић-Максимовић, Д. Живковић, ИСТОРИЈА за 8. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2008; К. Николић, Н. Жутић, М. Павловић, З. Шпадијер, Историја за III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред општег и друштвено-језичког смера, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003; С. Рајић, К. Николић, Н. Јовановић, ИСТОРИЈА за 8. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства, 2005; Р. Љушић, Љ. Димић, ИСТОРИЈА за осми разред основне школе, Фреска, Београд 2010; М. Радојевић, ИСТОРИЈА IV – Уџбеник за трећи разред гимназије природно-математичког смера, четврти разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и четврти разред средње стручне школе за образовне профиле правни техничар и биротехничар, Клет, 2014; Љ. Димић, Љ. Раковић, Историја. Уџбеник са одабраним историјским изворима за осми разред основне школе, Фреска, Београд 2021; Р. Миликић И. Петровић, Историја 8. Уџбеник са одабраним историјским изворима за осми разред основне школе, Логос 2012; А. Тодосијевић, С. Петровић Тодосијевић, Историја 8. Уџбеник са одабраним историјским изворима за осми разред основне школе, Клет 2020; Ћ. Ђурић, М. Павловић, Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера, Завод за уџбенике, Београд 2010.

trećina prostora.⁶ Međutim, iako razlika u prostoru postoji, ne može se reći da je AVNOJ u postsocijalističkim udžbenicima zanemaren. Naravno, ima izuzetaka, pa se u nekoliko udžbenika o AVNOJ-u govori jako šturo i samo u dva ili tri pasusa,⁷ ali se generalno može reći da se u većini postsocijalističkih udžbenika temi AVNOJ-a posvećuje oko jedna i po strana. S druge strane, u socijalističkim udžbenicima AVNOJ se obrađuje na dve do tri strane. Ipak, trebalo bi naglasiti da to i dalje ne daje pravu sliku, budući da su postsocijalistički udžbenici znatno duži od socijalističkih.

Kada je reč o samom sadržaju teksta koji se tiče Drugog zasedanja AVNOJ-a u udžbenicima, može se konstatovati da socijalistički udžbenici u potpunosti, a postsocijalistički u najvećoj meri prenose sve značajne informacije vezane za ovaj događaj, kao i odluke donete na njemu. Navedeno je kada se dogodilo Drugo zasedanje AVNOJ-a, koji su bili uzroci njegovog sazivanja i ko su bili delegati koji su glasali na zasedanju. Takođe, navodi se i da se AVNOJ tom prilikom konstituisao kao vrhovno zakonodavno telo, da je NKOJ stvoren kao vrhovno izvršno telo, da je izbegličkoj vladi u Londonu oduzet legitimitet, da je kralju Petru II Karađorđeviću bio zabranjen povratak u zemlju, da su svi međunarodni ugovori sklopljeni tokom rata morali da se provere i da je nova država bila konstituisana kao jugoslovenska federacija sačinjena od šest republika formiranih po nacionalnom ključu.⁸ Autori socijalističkih udžbenika svakako su imali nameru da detaljno objasne šta se tom prilikom dogodilo i zbog čega je ovaj događaj bio toliko značajan za Jugoslaviju. To je jedan od razloga zbog čega je ovoj temi bilo posvećeno više mesta u socijalističkim udžbenicima. Postsocijalistički

⁶ М. Тодоровић, *Историја за IV разред осмогодишње школе*. У удžбенику који обрађује период од доселјавња старих Словена до краја Другог светског рата, скоро трећина простора је посвећена Другом светском рату.

⁷ Ради се о следећим удžбеницима: Р. Миликић, И. Петровић, *Историја 8*. Удžбеник са одабраним историјским изворима за осми разред основне школе, 144; К. Николић, Н. Жутић, М. Павловић, З. Шпадијер, *Историја за III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред општег и друштвено-језичког смера*, 164.

⁸ S. Nešović, B. Petranović, *AVNOJ i Revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941-1945*, Narodna knjiga, Beograd 1983, 436-454.

udžbenici takođe prenose sve značajne informacije,⁹ pa se ne može reći da AVNOJ u ovim udžbenicima nije adekvatno obrađen. Ipak, jasno je da autori ovih udžbenika ovoj temi pristupaju znatno drugačije nego što je to bio slučaj sa socijalističkim autorima.

Kadase udžbenici posmatraju uporedo, prva razlika koja se u udžbenicima primećuje je sama karakterizacija ovog događaja i različit odnos prema njemu. Socijalistički udžbenici AVNOJ nedvosmisleno opisuju kao predstavništvo narodne vlasti i jasno je da imaju pozitivan odnos prema dešavanjima u Jajcu. Kao što se i može očekivati, identifikacija se vršila u odnosu na AVNOJ i novu narodnu revolucionarnu vlast. Korišćena terminologija je klasična socijalistička, pa se na više mesta upotrebljava termin *naši narodi*, AVNOJ se predstavlja kao jedini legitiman predstavnik svih naroda, izbeglička vlada u Londonu se opisuje kao izdajnička, slavi se onemogućavanje povratka buržoazije, a Tito se oslovljava kao *drug*.¹⁰

S druge strane, postsocijalistički udžbenici na prvi pogled nemaju nikakav odnos prema AVNOJ-u i pristupaju mu iz neutralne pozicije, opisujući ga kao i svaki drugi događaj. Naravno, određeni narativi se provlače između redova. Pre svega se može primetiti da se u većini postsocijalističkih udžbenika samom AVNOJ-u prilazi iz nacionalne perspektive. Iznose se određeni podaci koji nisu nužno netačni, ali su vrlo tendenciozni i navode na pogrešan zaključak. Među odabranim postsocijalističkim udžbenicima postoje i oni za koje bi se moglo reći da imaju otvoreno negativan stav prema AVNOJ-u i donetim odlukama.¹¹

⁹ Izuzetak bi bio već pomenuti udžbenik: K. Nikolić, H. Žutić, M. Pavlović, Z. Špadijer, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred opšteg i društveno-jezičkog smera*.

¹⁰ Ђ. Грубач, *Istorija sa osnovaма социјалистичког самоуправљања за VIII разред основне школе*, 99-103; Ђ. Грубач Ђорђе, *Istorija. Удбеник за VIII разред основне школе*, 112-115; Б. Кнежевић, Ђ. Смиљевић, *Istorija новијег доба. Удбеник за IV разред гимназије*, 154-157.

¹¹ Radi se o sledećim udžbenicima: K. Nikolić, H. Žutić, M. Pavlović, Z. Špadijer, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred opšteg i društveno-jezičkog smera*. i Ђ. Ђурић, M. Pavlović, *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*.

Tome u prilog govori i činjenica da je u jednom od pomenutih udžbenika podnaslov koji se bavi AVNOJ-em naslovljen kao *“Osvajanje vlasti – revolucionarni prevrat”*.¹²

Izuzimajući već pomenute udžbenike koji imaju jasno negativan stav prema AVNOJ-u, u većini postsocijalističkih udžbenika se dešavanjima u Jajcu pristupa iz pozicije hladne neutralnosti. Uprkos tome, stiče se utisak da se takvim pristupom udžbenici zapravo ograđuju od AVNOJ-a, što je svakako jedan vid pristrasnosti. U zavisnosti od udžbenika, opis AVNOJ-a varira od neutralnog prikazivanja događaja do problematizacije i naglašavanja pojedinih pitanja. U „Freskinom“ udžbeniku za VIII razred osnovne škole¹³ Drugo zasedanje AVNOJ-a obrađuje se objektivno, bez bilo kakvih narativa koji se provlače između redova.

S druge strane, ima udžbenika koji tendenciozno pišu o AVNOJ-u. U pojedinim se o ovom pitanju govori i iz izrazito nacionalne perspektive, pa se mogu pronaći navodi poput sledećih: *„(da) je sva politička rešenja koja su se odnosila na Srbiju, ali i na Jugoslaviju nametalo vojno-političko vođstvo partizanskog pokret”*¹⁴; *„da je jugoslovenska federacija nastala izvan Srbije, u neregularnim ratnim uslovima, sa idejom da i oslobođenje Srbije ‘mora doći spolja’*¹⁵ ili *„da je nacionalna politika KPJ definitivno utemeljena na Drugom zasedanju AVNOJ-a... i da je izražena kroz parolu ‘bratstvo i jedinstvo’ ovakva politika jugoslovenskih komunista znatno ograničila nacionalne i državne interese srpskog naroda.*¹⁶ Na osnovu navedenih konstatacija jasno je da autori udžbenika odluke donete na Drugom zasedanju AVNOJ-a problematizuju iz nacionalne perspektive

¹² Ђ. Ђурић, М. Павловић, Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера.200.

¹³ Р. Љушић, Љ. Димић, ИСТОРИЈА за осми разред основне школе, Фреска, Београд 2010.

¹⁴ С. Рајић, К. Николић, Н. Јовановић, ИСТОРИЈА за 8. разред основне школе, 150.

¹⁵ Isto.

¹⁶ К. Николић, Н. Жутић, М. Павловић, З. Шпадијер, Историја за III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред општег и друштвено-језичког смера, 164.

i postavljaju ih u jedan potpuno drugačiji narativ nego što je to bio slučaj za vreme socijalističke Srbije. Potenciranje bratstva i jedinstva i stvaranje nove narodne vlasti zamenjeno je potenciranjem položaja Srbije u novoj jugoslovenskoj federaciji.

Pitanje delegata

Jedna od tema koja se u postsocijalističkim udžbenicima problematizuje, a da to nije slučaj u socijalističkim udžbenicima, jeste pitanje delegata koji su učestvovali i glasali na Drugom zasedanju AVNOJ-a. O delegatima govore i socijalistički i postsocijalistički udžbenici, međutim, iz potpuno različitih perspektiva. U socijalističkim udžbenicima ovoj temi se ne pridaje previše značaja. Navodi se „*da je izvršni odbor AVNOJ-a pozvao predstavnike naroda da dođu u Jajce*“ i da su ovom zasedanju „*prisustvovala 142 ovlašćena delegata iz svih krajeva naše zemlje*“.¹⁷ Time se u socijalističkim udžbenicima jasno stavlja do znanja da su u Jajcu bili prisutni predstavnici svih naroda iz svih krajeva Jugoslavije, čime se ukazuje i da su odluke donete na ovom zasedanju bile odraz volje čitavog naroda i čitave zemlje.

Međutim, u postsocijalističkim udžbenicima se temi delegata poklanja posebna pažnja i od ove teme se pravi kontroverzno pitanje. Naime, u većini udžbenika se navodi podatak da na Drugom zasedanju AVNOJ-a nije bilo delegata iz Srbije,* već da su srpsku delegaciju predstavljali delegati izabrani iz redova partizanskih jedinica: „*Srbiju na Drugom zasedanju AVNOJ-a nije predstavljala nikakva reprezentativa (niti bilo kakva) politička delegacija iz Srbije, već isključivo rukovodeći politički i vojni kadrovi partizanskih jedinica van Srbije*“.¹⁸; „*Srbija je bila i jedina od već tada stvaranih federalnih jedinica koju su na drugom zasedanju AVNOJ-a.... predstavljali borci iz partizanskih jedinica*“.¹⁹

¹⁷ Ђ. Грубач, ИСТОРИЈА. Удбеник за VIII разред основне школе, 116-117.

* Navodi se da nije bilo ni delegata iz Makedonije, ali se to pitanje ne problematizuje.

¹⁸ С. Рајић, К. Николић, Н. Јовановић, ИСТОРИЈА за 8. разред основне школе, 150.

¹⁹ М. Радојевић, ИСТОРИЈА IV – Удбеник за трећи разред гимназије природно-математичког смера, четврти разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и четврти разред средње стручне школе за образовне профиле правни техничар и биротехничар, 297.

Razlika između narativa koji se provlače u socijalističkim i postsocijalističkim udžbenicima je više nego jasna. U socijalističkim se jasno navodi da su u Jajcu bili prisutni predstavnici svih naroda iz čitave zemlje. S druge strane, u postsocijalističkim se insistira da su Srbiju u Jajcu predstavljali isključivo srpski borci iz partizanskih jedinica. Ono što bi trebalo istaći je da u Jajcu zaista nije bilo delegata koji su došli iz Srbije i da delegaciju Srbije jesu činili isključivo srpski borci partizanskih jedinica. Međutim, uzrok toga bila je činjenica da je Srbija bila pod okupacijom i da je zbog nemačkog i bugarskog pritiska, ali i pritiska domaćih saradnika okupatora, bilo nemoguće sprovesti izbor delegata u Srbiji.²⁰ Na Drugo zasjedanje AVNOJ-a bilo je pozvano 268 delegata, od čega se pojavilo njih 142.²¹

Iz svega navedenog jasno je da problematizovanje pitanja delegata u postsocijalističkim udžbenicima nije slučajno. Ako se postsocijalistički udžbenici za VIII razred osnovne škole i III i IV razred gimnazije pogledaju u celosti, nesumnjivo se stiče utisak da se identifikacija učenika u međuratnom periodu vrši u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju. Ako se to ima u vidu, jasno je da se AVNOJ i komunisti predstavljaju kao pretendenti za preuzimanje vlasti od izbegličke vlade u Londonu koja se smatra legitimnom. Problemizovanje pitanja delegata i navođenje podatka da u Jajcu nije bilo delegata iz Srbije je vrlo tendenciozno i može uputiti na pogrešan zaključak. S druge strane, činjenica je da su neki partizanski borci koji su bili delegati Srbije na Drugom zasjedanju zaista i bili iz Srbije, tj. kako navodi Branko Petranović, radilo se o „srbijanskim borcima proleterskih jedinica“.²²

Konstatacija da su delegaciju Srbije predstavljali isključivo srpski borci partizanskih jedinica ni u jednom udžbeniku se dalje ne obrazlaže, već se ona ostavlja čitaocima (odnosno učenicima) na tumačenje. Jasno je da se na ovaj način određeni narativ provlači između redova. Ovakva formulacija je jasan pokušaj da se legitimitet Drugog zasjedanja

²⁰ B. Petranović, *AVNOJ i revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, Nolit 1976, 212.

²¹ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije II. Narodnooslobodilački rat i Revolucija 1941-1945*, Nolit 1988, 283.

²² Isto, 283.

AVNOJ-a dovede u pitanje upravo provlačenjem narativa da Srbija nije imala svoje predstavnike. Naravno, time se i legitimitet odluka donetih na ovom zasjedanju dovodi u pitanje, pogotovo kada se ima u vidu o kakvim odlukama se radi. Utisak koji postsocijalistički udžbenici odaju je da „Srbija u Jajcu nije pitana“. Na taj način se sugerije da je na Drugom zasjedanju AVNOJ-a stvorena nova revolucionarna vlast u kojoj nije bilo predstavnika Srbije. Takođe, interesantno je primetiti da se u udžbenicima uporno insistira na *Srbiji*, a ne na *Srbima*. Ono što se, međutim, u udžbenicima ne navodi je činjenica da su na Drugom zasjedanju AVNOJ-a među prisutnih 142 delegata preovlađivali delegati srpskog porekla (54%).²³ Sama činjenica da je više od polovine delegata bilo srpskog porekla jasno ruši ovaj nacionalistički narativ, što verovatno i jeste razlog zbog čega se u udžbenicima uporno insistira na *Srbiji*.

Svetosavski kongers u selu Ba

Još jedna tema koja je potpuno različito obrađena u socijalističkim i postsocijalističkim udžbenicima je Svetosavski kongres koji su četnici Dragoljuba Mihailovića održali 25-28. januara 1944. godine u selu Ba kod Ljiga u Srbiji. Svetosavski kongres bio je održan kao odgovor Dragoljuba Mihailovića na Drugo zasjedanje AVNOJ-a i na odluke koje su tom prilikom donete. Na ovom kongresu usvojeni su stavovi o državnom i političkom uređenju Jugoslavije. U Rezoluciji donetoj na kongresu odlučeno je da će buduća država biti uređena kao federacija (tri federalne jedinice – srpska, hrvatska i slovenačka). Odlučeno je da će država po uređenju biti ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija s dinastijom Karađorđević na čelu. Kongres je poništio stvaranje Banovine Hrvatske, okupatorsku podelu Jugoslavije i stvaranje Nezavisne države Hrvatske. Osim toga, odluke AVNOJ-a su osuđene i proglašene nezakonitim, a KPJ je optužena za podsticanje građanskog rata.²⁴ Sam kongres, kao i odluke iz Rezolucije, ostale su „mrtvo slovo na papiru“ budući da četnici nisu bili u stanju da bilo šta od toga sprovedu u delo. NOVJ je imala podršku Saveznika i njen značaj i moć su rasli nakon novembra 1943.,

²³ Isto, 287.

²⁴ B. Petranović, *AVNOJ i revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, 236-242.

dok je JVuO sve više slabila i konačno tokom 1944. i prestala da postoji kao bilo kakav značajan faktor na vojnom i političkom planu.

Svetosavski kongres sam po sebi nije tema ovog rada. Međutim, odnos udžbenika prema ovom pitanju je dobar primer različitog pogleda upravo na AVNOJ. U socijalističkim udžbenicima ovaj kongres se ni ne spominje. S jedne strane, Svetosavski kongres i odluke donete u Rezoluciji nisu imale nikakav realan značaj za kasnija dešavanja na političkom i vojnom planu. Međutim, jasno je i da socijalistički udžbenici nisu imali nameru da govore o četničkim kongresima, budući da su sami četnici od početka u tim udžbenicima bili označeni kao „domaći izdajnici“.²⁵

Kod postsocijalističkih udžbenika to nije slučaj i većina udžbenika obrađuje temu Svetosavskog kongresa u nekoliko pasusa, u istoj lekciji gde se obrađuje i Drugo zasedanje AVNOJ-a. Cilj je vrlo jasan. Narativ svih postsocijalističkih udžbenika, bez izuzetka, je da Jugoslavija u Drugom svetskom ratu ima dva pokreta otpora, NOVJ i JVuO. U svim lekcijama koje obrađuju Drugi svetski rat u Jugoslaviji analizira se rad i delatnost oba pokreta. Paralelno se obrađuju osnivanje Ravnogorskog pokreta i Julski ustanak, borbe četnika i partizana, čak se i ličnostima Tita i Mihailovića posvećuje jednak prostor, a sve u cilju da se uporedo predstave dva jugoslovenska pokreta otpora – jedan rojalistički i drugi komunistički.

Imajući to u vidu, jasno je da se u postsocijalističkim udžbenicima Svetosavski kongres navodi kao pandan AVNOJ-u, što on svakako nije bio. Ipak, njihov značaj se ne izjednačava, o čemu najbolje govori činjenica da se u svim udžbenicima navodi da je ovaj kongres bio sazvan kao odgovor na Drugo zasedanje AVNOJ-a i da je uzrok njegovog sazivanja bila potreba da se odgovori na odluke donete u Jajcu. Većina udžbenika u najkraćim crtama prenosi odluke iz Rezolucije sa kongresa. Jedino se u udžbeniku prof. Radojević Svetosavski kongres malo detaljnije obrađuje, mada se i u njemu zaključuje „*da su sve odluke ovog kongresa bile zakasnele, pokazujući uzaludnost pokušaja ravnogorskog pokreta da koriguje svoju politiku*“.²⁶

²⁵ Ђ. Грубач, Историја. Уџбеник за VIII разред основне школе, 88-89; Ц. Јовановић, Историја за III разред основне школе, 62.

²⁶ М. Радојевић, ИСТОРИЈА IV – Уџбеник за трећи разред гимназије..., 302.

Nove narodnosti

Još jedno pitanje oko koga postoje razlike u udžbenicima je pitanje narodnosti koje nisu bile priznate u Kraljevini Jugoslaviji. Naravno, radi se o crnogorskoj i makedonskoj narodnosti koje su u NOP-u prihvaćene kao ravnopravne sa ostalima. U udžbenicima iz perioda socijalizma pitanje „novih“ narodnosti vezuje se za odredbu o federaciji, pa se navodi „*da se Jugoslavija izgrađuje na federativnom principu i da će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.*“²⁷

Pitanje crnogorske i makedonske narodnosti je prisutno i u postsocijalističkim udžbenicima, mada u manjoj meri nego što bi se to možda moglo očekivati. Postojanje i priznavanje novih narodnosti spominje se u samo nekoliko udžbenika.²⁸ Navodi se da su na Drugom zasedanju AVNOJ-a ove narodnosti zvanično priznate, kao i njihove federalne jedinice. Najinteresantniji komentar na priznavanje novih narodnosti može se naći u udžbeniku prof. Radojević koja navodi „*da su voljom KPJ, Makedonci i Crnogorci proglašeni nacijom pre odluke samih naroda.*“²⁹ Poznata teza o „smanjivanju“ srpske nacije priznavanjem novih narodnosti ne može se pronaći u udžbenicima.

Zaključak

Ova analiza najbolji je pokazatelj kako se određeni istorijski događaji plasiraju učenicima. U Srbiji ni tokom socijalizma, ni nakon njega, prevashodna uloga školskog predmeta istorije nije bila da se objektivno

²⁷ Ђ. Грубач, Историја. Уџбеник за VIII разред основне школе, 118.

²⁸ К. Николић, Н. Жутић, М. Павловић, З. Шпадијер, Историја за III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред општег и друштвено-језичког смера, 164; Р. Љушић, Љ. Димић, ИСТОРИЈА за осми разред основне школе, 191; М. Радојевић, ИСТОРИЈА IV – Уџбеник за трећи разред гимназије природно-математичког смера..., 297-298.

²⁹ М. Радојевић, ИСТОРИЈА IV – Уџбеник за трећи разред гимназије природно-математичког смера... 298.

prenese i objasni prošlost, već da se ta prošlost upotrebi u određene svrhe. Kada je reč konkretno o pitanju AVNOJ-a, socijalistički udžbenici su ovu temu koristili kako bi učvrstili identifikaciju učenika sa socijalističkom Jugoslavijom, revolucijom i narodnom vlašću. Sa raspadom države i promenom kurikuluma, AVNOJ postaje mesto glorifikacije „prethodnog“ režima i društva. Posle više od pola veka, udžbenici istorije potpuno menjaju narativ u pokušaju da se povežu sa periodom pre socijalizma, ili bolje rečeno, pokušavaju da se ograde i distanciraju od perioda socijalizma. Kraljevina Jugoslavija, dinastija Karađorđević i izbeglička vlada u Londonu, etiketirana kao izdajnička u udžbenicima iz perioda socijalizma, sada se predstavljaju u pozitivnom svetlu, kao predstavnici legitimne vlasti, uzurpirane od strane komunista. Tako se narativ iz jedne krajnosti premešta u drugu. Konačno, stiče se utisak da su nekadašnji heroji postali „uzurpatori“, dok se nekadašnji „izdajnici“ sada pokušavaju predstaviti kao predstavnici legitimne vlasti. Istorija se učila, a i nastavlja se učiti iz udžbenika napisanih u skladu sa aktuelnim političkim i društvenim potrebama. Školski predmet istorije nastavlja da bude sredstvo za oblikovanje svesti učenika, a ne predmet koji tumači i objašnjava prošlost.

Izvori i literatura

Udžbenici

Dimić, Ljubodrag, Raković, Ljiljana, *Istorija. Udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za osmi razred osnovne škole*, Freska, Beograd 2021. (ćirilica)

Đurić, Đorđe, Pavlović, Momčilo, *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike, Beograd 2010. (ćirilica)

Gaćeša, Nikola, Mladenović-Maksimović, Ljiljana, Živković, Dušan, *ISTORIJA za 8. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2008. (ćirilica)

Grubač, Đorđe, *Istorija. Udžbenik za VIII razred osnovne škole*, Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije, Beograd 1960. (ćirilica)

Grubač, Đorđe, *Istorija sa osnovama socijalističkog samoupravljanja za VIII razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1981. (ćirilica)

Jovanović, Cveja, *Istorija za III razred osnovne škole*, Narodna Knjiga, Beograd 1955. (ćirilica)

Knežević, Bogdan, Smiljević, Đorđe, *Istorija novijeg doba. Udžbenik za IV razred gimnazije*, Zavod za izdavanje udžbenika Narodne republike Srbije, Beograd 1962. (ćirilica)

Ljušić, Radoš, Dimić, Ljubodrag, *ISTORIJA za osmi razred osnovne škole*, Freska, Beograd 2010. (ćirilica)

Milikić, Ratomir, Petrović, Ivana, *Istorija 8. Udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za osmi razred osnovne škole*, Logos 2012. (ćirilica)

Nikolić, Kosta, Žutić, Nikola, Pavlović, Momčilo, Špadijer, Zorica, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2003. (ćirilica)

Radojević, Mira, *ISTORIJA IV – Udžbenik za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera, četvrti razred gimnazije društveno-jezičkog smera i opšteg tipa i četvrti razred srednje stručne škole za obrazovne profile pravni tehničar i birotehničar*, Klet, 2014. (ćirilica)

Rajić, Suzana, Nikolić, Kosta, Jovanović, Nebojša, *ISTORIJA za 8. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005. (ćirilica)

Todorović, Miljkan, *Istorija za IV razred osmogodišnje škole*, Nolit, Beograd 1956. (ćirilica)

Todosijević, Aleksandar, Petrović Todosijević, Sanja, *Istorija 8. Udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za osmi razred osnovne škole*, Klet 2020. (ćirilica)

Literatura

Koren, Snježana, *Politika Povijesti u Jugoslaviji (1945-1960.). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zagreb 2012.

Petranović, Branko, *AVNOJ i revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, Nolit 1976.

Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije II. Narodnooslobodilački rat i Revolucija 1941-1945*, Nolit 1988.

Nešović, Slobodan, Petranović, Branko, *AVNOJ i Revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941-1945*, Narodna knjiga, Beograd 1983.

SECOND SESSION OF AVNOJ IN SOCIALIST AND POST-SOCIALIST TEXTBOOKS IN SERBIA: DIFFERENT NARRATIVES OF DIFFERENT COUNTRIES

Summary

This analysis is the best indicator of how certain historical events are offered to students. In Serbia, neither during socialism nor after it, the primary role of the school subject of History was to objectively convey and explain the past, but to use that past for specific purposes. When it comes to the issue of AVNOJ specifically, socialist textbooks used this topic to strengthen students' identification with socialist Yugoslavia, revolution and people's power. With the collapse of the state and the change of curriculum, AVNOJ became a place of glorification of the "previous" regime and society. After more than half a century, history textbooks completely changed the narrative in an attempt to establish a connection with the pre-socialist period, or rather, they try to fence off and distance themselves from the socialist period. The Kingdom of Yugoslavia, the Karađorđević dynasty and the refugee government in London, labelled as treasonous in the socialist period textbooks, are now presented in a positive light, as representatives of the legitimate government usurped by the communists. Thus, the narrative moves from one extreme to the other. Finally, one gets the impression that the former heroes have become "usurpers", while the former "traitors" are now presented as representatives of the legitimate government. History was and continues to be learned from textbooks written in accordance with current political and social needs. The school subject of History continues to be a means of shaping the consciousness of students, instead of being a subject that interprets and explains the past.